Zrinko Novosel

ISSN 0353-295X (Tisak) 1849-0344 (Online)
Radovi - Zavod za hrvatsku povijest
Vol. 57, br. 2, Zagreb 2025.

UDK: 94"652":614.253.4(497.5Zagreb)"18"(091)
94"652":37.091.321(497.5Zagreb)"18"(091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 20. 6. 2025.
Prihvaćeno: 31. 10. 2025.
DOI: 10.17234/RadoviZHP.57.23

Antika u pravnom studiju početkom 19. stoljeća – od studentskih bilježaka do ispitnih teza zagrebačkih profesora

Utjecaj antičkih ideja i autora na prosvjetiteljsku filozofsko-pravnu misao odražavao se i na profesore Kraljevske akademije u Zagrebu, koji su se u različitim stupnjevima obrazovanja i profesorske karijere referirali na autore klasične Grčke i Rima. U ovom se radu analiziraju bilješke Konstantina Farkaša nastale tijekom njegova studija prava u Pešti te tiskane pravne pozicije Pavla Antuna Markovića prema kojima su njegovi studenti polagali ispit iz općeg javnog i međunarodnog prava. Na temelju ovih dokumenata može se uočiti utjecaj antičkih ideja na tadašnje pravno obrazovanje. Ipak, on nije jednoznačan i razlikuje se ovisno o izvornoj građi. U Farkaševim bilješkama može se zamijetiti znatno veći broj referenci na antičke autore, dok je u Markovićevu slučaju utjecaj vidljiv u kontekstu suvremene kritičke debate o javnom pravu. Stoga se u ovom radu takvi odnosi kontekstualiziraju i predstavljaju u svjetlu suvremenih shvaćanja odnosa antike i prosvjetiteljstva.

Uvod

Tijekom 1802. i studija na trećoj godini Pravnog fakulteta Sveučilišta u Pešti,[1] Konstantin Farkaš (1775 – 1822), budući profesor prirodnog, općeg javnog i međunarodnog prava na Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu, koja je djelovala od 1776. do 1850,[2] izradio je bilježnicu pod nazivom *Apophtegmata et varia miscellanea*.[3] Njezin sadržaj može se opisati kao zbirka filozofsko-pravnih

* Ovaj rad nastao je u sklopu projekta financiranog od Hrvatske zaklade za znanost: Između znanja i neznanja: ideje, prakse i nasljeđe prosvjetiteljstva u hrvatskim zemljama – LIGHT (IP-2024-05-5581, voditeljica dr. sc. Teodora Shek Brnardić).

1 Sveučilište je 1784. prebačeno iz Budima u Peštu. Vidi: GÖNCZI 2008: 36.

2 Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu tematizirana je u historiografiji u jednoj cjelovitoj monografiji: DOBRONIĆ 2004: 89–136, ali i u mnogobrojnim studijama slučajeva, pri čemu je velik broj radova koji se dotiču ove tematike objavljen u seriji uredničkih knjiga: PAVIĆ 1996a; PAVIĆ 1996b.

3 Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 4207: Konstantin Farkaš, *Apophtegmata & alia Miscellanea per Constantinum Farkas collecta*. Pestini, 1802. (dalje: *Apophtegmata* 1802). Riječ *apophtegma* u latinski je jezik došla iz grčkog ἀπόφθεγμα i označava kratku izreku s poantom.

maksima te poučnih sentencija, izreka i aforizama, koje je Farkaš po svoj prilici sakupljao u svrhu poboljšanja i vježbanja latinskog stila.[4] Upravo u tom, za naše prilike rijetkom dokumentu, koji svjedoči o visokoškolskom obrazovanju iz prve ruke, to jest ne predstavlja građu formalnog i normativnog karaktera, nailazimo na mnogobrojne reference na antičke autore i događaje koji su u velikoj mjeri oblikovali znanje studenata ugarskih pravnih fakulteta na samom kraju „dugog" 18. stoljeća.[5] Prosvjetiteljski modeli obrazovanja i intelektualne razmjene u Kraljevini Ugarskoj, pa time i u hrvatskim zemljama, u određenoj mjeri opstaju sve do polovice 19. stoljeća, ponajprije zbog izostanka značajnih revizija sustava školovanja nastalog krajem 18. stoljeća. Stoga prvo desetljeće 19. stoljeća, u kojem nastaju izvori korišteni u ovome radu, u pogledu intelektualne povijesti pripada kasnom prosvjetiteljstvu i razdoblju „dugog" 18. stoljeća. U tom smislu se u pravnom kurikulumu ugarskih visokih učilišta očituje prosvjetiteljski odnos prema retoričkim i stilskim praksama prisutnima u antičkoj grčkoj filozofiji, rimskom pravu i poeziji obiju provenijencija, koji je podrazumijevao obnovljeni dijalog s autorima antičke Grčke i Rima te kritičku evaluaciju njihovih ideja. Pored toga, prepoznata je i važnost njihove uloge u prosvijećenoj ideji općeg progresa i razvitka ljudske civilizacije, pri čemu je antička misao predstavljala istaknutu etapu.[6]

U jednoj od nekoliko bilježaka zapisanih o Sokratu u *Apophtegmata*, Farkaš evocira poznati antički topos o njegovoj optužnici i presudi: „Zbog toga što je o bogovima mislio drugačije od običnog puka, Sokrat je bio osuđen da popije kukutu".[7] Iako se Farkaš na više mjesta referira na anegdote i misli pripisane Sokratu, prisutnost ovog motiva u njegovoj bilježnici treba istaknuti jer ukazuje na značaj i objašnjava status Sokratova lika i filozofije u prosvjetiteljskoj misli. Naime, kao idealiziranu figuru pojedinca u potrazi za istinom, usprkos neprijateljski nastrojenom društvu antičke Atene, čiji su ga predstavnici na kraju i osudili na ovakvu smrt, tijekom 18. stoljeća mnogi su autori koristili Sokratovu sudbinu kao alegoriju vlastita položaja u društvu. Među njih se ubrajaju, primjerice, Denis Diderot (1713 – 1784) i Voltaire (1694 – 1778), čiji su ih suvremenici ponekad opisivali kao bolje od društva koje ih okružuje te kao kažnjavane od države zbog obrane istine od praznovjerja – obilježja i uloge koje su povremeno i sami prihvaćali.[8]

---

4 Ispod naslova piše didaktička sentenca: *Exercitato in scribendo, et imitando est optimus stili magister*. [Vježbanje u pisanju i oponašanju najbolji je učitelj stila.]. *Apophtegmata* 1802: 1r.

5 Koncept „dugog" 18. stoljeća ponajprije se koristi u britanskoj historiografiji kako bi se kronološki određeno 18. stoljeće zamijenilo razdobljem od Slavne revolucije (1689) do kraja ratova protiv Napoleonove Francuske (1815), za koje se smatra da je iz perspektive političke povijesti u velikoj mjeri bilo homogeno. Vidi: MARSHALL 1998: 1.

6 MONTOYA 2021: 922.

7 *Apophtegmata* 1802: 15r. Socrates, quod de diis aliter quam vulgus senserit, ad cicutam bibendam est condemnatus.

8 GOULBOURNE 2016: 229–230.

Takav odnos prema antičkoj filozofiji nipošto nije bio ograničen na Sokrata, ali je ovaj slučaj indikativan za promjenu percepcije prema autoritetima grčkog i rimskog klasičnog razdoblja uopće te ukazuje na prosvjetiteljski fenomen koji je već opisan kao „svađa oko klasičnih i modernih pisaca" (*querelle des anciens et des modernes*).[9] Prema tome, prosvjetitelji su prema klasičnim autorima razvijali osobne i simboličke veze, održavali kritički dijalog i koristili ih u suvremenim intelektualnim diskusijama. Cilj je ovog istraživanja predstaviti analizu takvog odnosa prema antici u pravnom obrazovanju ugarskih visokih učilišta u ranim godinama 19. stoljeća.

Antički autori i studij prava

Visoko školstvo u Kraljevini Ugarskoj i njoj pridruženim zemljama početkom 19. stoljeća bilo je definirano normativnom uredbom *Ratio educationis totiusque rei literariae* (*Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva*), donesenom 1777. u jeku terezijanskih reformi, te su njome bile obuhvaćene i hrvatske zemlje u sastavu Kraljevine Ugarske.[10] Prema toj uredbi sveučilišni studij prava u trajanju od četiri godine održavao se u Budimu (od 1784. u Pešti), dok se pripremni dvogodišnji studij odvijao na pet kraljevskih akademija znanosti, među kojima je bila i ona u Zagrebu.[11] Obje ove institucije obilježile su obrazovanje i karijerne puteve dvojice profesora katedre za prirodno, opće javno i međunarodno pravo na Akademiji u Zagrebu. Radi se o Pavlu Antunu Markoviću (1758 – 1832), koji je nakon godina predavanja u Zagrebu (1785 – 1811) stekao ugled stručnjaka za ovo pravno polje i postao profesorom istovjetne katedre na Sveučilištu u Pešti 1811,[12] te već spomenutog Konstantina Farkaša, koji je doktorirao pravo u Pešti 1798, a na Akademiji u Zagrebu, kao Markovićev nasljednik, predavao od 1812. do 1819. godine.[13] Na temelju tiskane knjižice ispitnih pozicija prema kojoj su pojedini Markovićevi studenti u Zagrebu polagali ispite iz općeg javnog prava

[9] MACGREGOR MORRIS 2016: 210.

[10] *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, Vindobonae, 1777. (dalje: *Ratio educationis* 1777). Značaj ove uredbe prepoznat je već u prvom pregledu povijesti školstva u Hrvatskoj: CUVAJ 1910: 444–455. Uredba je djelomice prevedena na hrvatski jezik u okviru projekta *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj* (voditeljica dr. sc. Ivana Horbec): HORBEC, MATASOVIĆ I ŠVOGER 2017: 85–141. Recentnije historiografske studije koje istražuju ovaj dokument su: MODRIĆ-BLIVAJS 2007: 209–221; ŠVOGER 2023: 13–33; SHEK BRNARDIĆ 2015: 119–151; HORBEC 2009: 1011–1055.

[11] Iako su neke Kraljevske akademije znanosti mijenjale lokacije u razdoblju od 1777. do 1850, ona u Zagrebu djelovala je u kontinuitetu. Usporedi: SZILÁRD TAR 2017: 222.

[12] SZABADFALVI 2010: 341.

[13] PAVIĆ 1996c: 99.

(Prilog 1)[14] i Farkaševe bilježnice *Apophtegmata* (Prilog 2) može se analizirati prisutnost i odnos prema antičkim autorima. Riječ je o tekstovima koji nastaju u različitim okolnostima i stupnjevima obrazovanja, pri čemu Markovićeve pravne pozicije predstavljaju tiskanu materiju koju on objavljuje za studentske potrebe javnih obrana ispita na Akademiji u Zagrebu, dok je Farkaševa bilježnica rezultat njegovih studentskih bilježaka i jezičnih vježbi nastalih tijekom pravnog studija u Pešti. Usporedna analiza ovih tekstova nastaje u svrhu evaluacije antičkih utjecaja tijekom studentskog obrazovanja s jedne, te u trenutku stjecanja pravnih kompetencija putem polaganja ispita s druge strane.

Uz navedeni topos Sokratove smrti, u Farkaševoj studentskoj bilježnici zapisi o idejama i crticama iz života antičkih autora te reference na istaknute povijesne događaje, posebice iz razdoblja vrhunca atenske demokracije te kasne Rimske Republike, mnogo su učestaliji u odnosu na kasnija razdoblja. Oni se obično odnose na događaje koji u sebi nose neki oblik pouke, kao što je slučaj s dokumentiranjem rimske povijesti od Cezarova uspona na vlast do formiranja drugog trijumvirata. Kao primjer takvog povijesnog narativa može se izdvojiti Farkašev opis sukoba Gneja Pompeja i Cezara: „Pompej je u Tesaliji bio poražen od Cezara. Nikada se rimske čete nisu okupile u većem broju, niti s boljim vođama. Bili bi osvojili cijeli svijet da su se borili protiv stranaca. Napokon pobijeđen, Pompej se povukao u Aleksandriju da bi od egipatskog kralja Ptolemeja zatražio pomoć“.[15] U njemu se ističe ocjena o snazi rimske vojske, ali se može zamijetiti i indirektna pohvala Cezarova vojnog umijeća. Ovakvi narativi o uspjehu ili neuspjehu vladara, uvjetovani političkom odlukom ili moralnom kakvoćom aktera, u Farkaševim se zapisima često odnose i na srednjovjekovne primjere, tako da se utjecaj antike ipak najviše očituje kroz reference na filozofska i poetska djela. Gledajući po udjelu, slučajevi u kojima je tema vezana uz događaje ili ideje grčke i rimske provenijencije čine gotovo polovicu od svih dvjestotinjak zapisa različite duljine i tematike, napisanih na 24 lista. Ipak, u Farkaševim je bilješkama obrađena filozofska, pravna pa i historiografska materija, pa je ovu bilježnicu teško tematski objediniti, a slijedom toga i statistički analizirati.

Objašnjenje takve raznolikosti tema u *Apophtegmata* vjerojatno leži u činjenici da je ona koncipirana kao vježba u pisanju.[16] Očito je takva praksa bila dijelom pravnog kurikuluma čak i na visokoj, trećoj godini studija, a jezični izričaj i ideje antičkih autora i dalje vrijedne rekapitulacije. U tom pogledu ističe se utjecaj

[14] *Ratio educationis* 1777: Sectio IV, Caput IV, 289–290. Odjeljak sadržava odredbe o načinu polaganja javnih ispita putem obrane tiskanih javnih pozicija, odnosno *tentamena*.

[15] *Apophtegmata* 1802: 22v. Pompejus in Thesalia a Caesare victus. numq.[uam] majori numero copiae Romanae, et melioribus ducibus convenerant, totum orbem si contra exteros pugnassent, debellassent. Postremo victus Pompejus Alexandriam se recepit ut a Rege Aegypti Ptolomaeo auxilia quaereret.

[16] Vidi bilj. 4.

Marka Tulija Cicerona, čije se sentencije pojavljuju kroz cijeli Farkašev tekst. Kao jedan od najvećih autoriteta za klasični latinski jezik, stil i retorički izričaj, njegova su djela služila kao temelj za emuliranje tih vještina.[17] Važnost njegovih djela u obrazovanju vidljiva je od uvodnih napomena o tome kako Cicerona treba čitati tako da njegovo čitanje čovjeku prenese pravi okus i osjećaj tulijevskog stila jer je za oblikovanje oratorskog stila i razvijanjem izražavanja potrebno čitanje i oponašanje. Odatle, a ne preko mnogobrojnih pravila, da treba tražiti bogatstvo riječi, raznolikost stilskih figura i način kompozicije.[18] Osim u ovakvim slučajevima, Ciceron u Farkaševim bilješkama ostaje i izvor pravno-filozofskih sentencija, relevantnih za suvremeno poimanje čovjekova prirodnog stanja. Tako u citatu iz djela *De officiis* kaže: „[Želja] za gledanjem istine i spoznavanjem povezana je s određenom težnjom za prvenstvom; tako da se duša, dobro oblikovana od prirode, ne želi pokoravati nikome drugome doli onome tko zapovijeda, poučava ili pravedno i zakonito vlada u svrhu koristi. Odatle proizlazi ona veličina duha i preziranje ljudskih stvari".[19] Također, Ciceron je jedini antički autor koji se kao uzor navodi u uredbi *Ratio educationis* i to u kontekstu nedostižnosti njegova stila u tadašnjoj Kraljevini Ugarskoj.[20] Naredne stranice ove uredbe progovaraju i o važnosti podučavanja mitologije za potrebe razumijevanja stila i ideja antičkih

17 MONTOYA 2021: 920.

18 *Apophtegmata* 1802: 1r. Ita legendus est Cicero, ut ejus lectio stili Tulliani germanum saporem et gustum homini adspergat, quoniam ad oratorium stylum sibi comparandum, et elocutionem formandam lectione et imitatione opus est. Inde verborum copia, varietas figurarum, et componendi ratio petenda, quam multis praeceptis. Bogatstvo riječi, raznolikost stilskih figura i način kompozicije kao ključni koncepti u retorici prisutni su od antike i oživljeni u renesansi. Citat je vjerojatno nastao pod utjecajem djela Marka Fabija Kvintilijana (oko 35 – 95) *Govornikova izobrazba (Institutio oratoria)* u 12 knjiga. Usporedi: M. Fabi Quintiliani, *Institutionis Oratoriae libri duodecim* (Lipsiae – Pragae: G. Freytag – F. Tempsky), 1887, knj. 10, poglavlje 2 *De imitatione*, 182. Ex his ceterisque lectione dignis auctoribus et verborum sumenda copia est et varietas figurarum et compendi ratio, tum ad exemplum virtutum omnium mens derigenda.

19 *Apophtegmata* 1802: 21v. Veri videndi, et cognoscendi adjuncta est adpetitio quaedam principatus; ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, nisi praecipienti, aut docenti, aut utilitatis causa juste et legitime imperanti; ex quo animi illa magnitudo existit, humanarumque rerum contem[p]tio. Cicero. De Off. L.I. Nije poznato kojim se izdanjem Ciceronovih *De officiis* Farkaš služio. Naime, citat u suvremenom izdanju glasi*:* Huic *veri videndi* cupiditati *adiuncta est appetitio quaedam principatus, ut nemini parere animus bene informatus a natura velit nisi praecipienti aut docenti aut utilitatis causa iuste et legitime imperanti; ex quo magnitudo animi existit humanarumque rerum contemptio.* Cic. De off. I.13. Cicero: de Officiis I. Kod Farkaša su izostavljene istaknute riječi.

20 *Ratio educationis* 1777: Sectio III, Caput II, 246. Quod ad solutam eloquentiam attinet, complures et ipsa postulat subsidiarias disciplinas, nimirum historiae, juris, philosophiae, multarumque aliarum rerum cognitionem, judicii cumprimis maturitate. Unde facile quisque videt gravem illam Ciceronis eloquentiam, integrarumque orationum oeconomiam nondum esse aetati huic convenientem; certe hodierna Hungariae consuetudo oratores non alibi, quam in sacris pulpitis requirit, quorum ipsorum institutio Academiis, artiumque omnium Universitati est reservata: qui vero alibi suam depromunt faciundam, raro justa cum oratione prodeunt in publicum.

autora.[21] U tom smislu *Apophtegmata* odražava i takve tendencije, jer progovara o epici Homera i Vergilija te rekonstruira poznate narative grčke mitologije, poput Orfejeve pomoći Jazonu i Argonautima u potrazi za zlatnim runom.[22] S obzirom na to da su navedene upute u *Ratio educationis* smještene u sekciju o gimnazijama i arhigimnazijama, a Farkaševa bilježnica nastaje na trećoj godini sveučilišnog studija prava, otvara se pitanje o učinkovitosti dotadašnjeg školovanja i provedbe kurikuluma iz perspektive profesora. S jedne strane moglo bi se pretpostaviti da su profesori smatrali da je znanje studenata u ovom aspektu bilo nezadovoljavajuće, pa je rekapitulacija vještina u pisanju i dalje bila potrebna u vidu ovakvog oblika vježbi, iako one na razini pravnog studija nisu bile predviđene sustavom *Ratio educationis*. Ipak, treba uzeti u obzir i mogućnost da je presudnu ulogu u provedbi takvih vježbi i nastanku Farkaševih zapisa imala tada prevladavajuća obrazovna paradigma *repetitio est mater studiorum*.

Uz spomenute antičke autore, *Apophtegmata* je protkana sentencijama i aforizmima Seneke, Aristotela, Protagore, Solona, Platona, Ovidija, Lukana i drugih. Struktura Farkaševih zapisa pokazuje da nije bilo nastojanja da ih se tematski sistematizira u povijesti filozofske misli ili iznese kronološki, što potvrđuje karakter bilježnice kao proizvoda vježbe u stilu i pisanju. Ipak, zanimljivo je da se Sokrat, čija je osuda i smrt simbolički inspirirala Farkaša, pojavljuje na više mjesta koja progovaraju o moralnoj poziciji intelektualaca. Osim možda najpoznatije izreke koja mu se pripisuje, „Jedino što znam jest to da ništa ne znam“,[23] u bilježnici se navodi i: „Sokratu je rečeno da mnogi govore zlobno o njemu. On je odgovorio: zli ljudi ne znaju govoriti dobro“.[24] Uz već istaknutu moralnu komponentu njegove smrti, ove bilješke potvrđuju Sokratov značaj među proponentima ideje o posebnom moralnom položaju slobodnomislećih intelektualaca u prosvjetiteljstvu, kao pojedinaca koji stoje nasuprot divljoj demokraciji i volji mase.[25]

---

[21] *Ratio educationis* 1777: Sectio III, Caput II, 251–252. Porro ad pronius rectiusque intelligendos autores, plenioremque linguae notitiam, ac late patentem utilitatem / 1) Romanae antiquitates primo Gymnasii anno, et quidem die Linae prima scholarum hora post meridiana ex Nieuportio diligenter explanabuntur. 2) Item primo et secundo semestri anni secundi Mythologia, seu fabulosa Deorum historia ad autorum intellectionem tantopere necessaria, ex opere Philippi Josephi Holle eadem die et hora proponentur.

[22] *Apophtegmata* 1802: 12v. […], delicatoque cantu Sirenum illam insulam incolentium ad exitium perducerentur, unum in Orphaeo perfugium habuisse, qui cum assedisset in navi, simulque vocem illam, qua rupes, nemora, saxaque pertraxerat, explicare coepisset, tanta aures animosque audientium voluptate complent, […]. To je citat iz djela francuskog humanista Marc-Antoinea Mureta, *De laudibus litterarum Oratio II. habita Venetiis mense Octobri anno MDLIV*.

[23] *Apophtegmata* 1802: 7r. Socrates interrogatus quam artem sciret respondit, hoc unicum scio, quod nihil sciam.

[24] *Apophtegmata* 1802: 4v. Socrati relatum est, multos male de eo loquit reposuit: Malos homines bene loqui nescire.

[25] Usporedi: MACGREGOR MORRIS 2016: 216–217.

Iako u *Apophtegmata* nema izravnih dokaza koji bi upućivali na važnost prirodnog i općeg javnog prava za sveučilišni pravni kurikulum, Ciceronov utjecaj u tom je pogledu presudan. Vidljivo je to iz samih začetaka prosvjetiteljske pravne misli, odnosno djela *De jure belli ac pacis* (*O pravu rata i mira*), filozofa, teologa, pravnika i polihistora Huga Grotiusa (1583 – 1645), objavljenog 1625. godine. U njemu je stoički koncept *oikeiosis*, odnosno pripadnost samome sebi i sebi sličnima, formuliran pod izravnim utjecajem Cicerona i njegova *appetitus societatis*, koji je predstavljao nadgradnju prethodnog koncepta i naglašavao želju ljudi za okupljanjem u zajednici, što je bio jedan od temelja prosvjetiteljskog prirodnog i javnog prava.[26] Takav slučaj dijaloga s idejama antičkih autora zatičemo na gotovo svim razinama intelektualne produkcije u prosvjetiteljstvu.

Iz tog razloga jedna od Markovićevih knjižica ispitnih teza iz 1804, *Javni ispit iz općeg javnog prava i prava naroda*,[27] kao tekst koji proizlazi iz istog akademskog okvira, ali, za razliku od *Apophtegmata*, odražava stečena znanja studenata ugarskih kraljevskih akademija znanosti iz polja općeg javnog prava, predstavlja izvor koji na sebi svojstven način progovara o odnosu prema antici. Osim toga, Markovićeve ispitne teze objavljene su tiskom i predstavljale su dokument koji je trebao svjedočiti o uspješnoj provedbi nastave na Akademiji u Zagrebu, u skladu s člancima o kurikulumu propisanima uredbom *Ratio educationis*. Prema njoj je jedini autor iz čijih su radova ugarski profesori trebali crpiti materiju za svoja predavanja iz prirodnog i javnog prava bio Karl Anton von Martini (1726 – 1800), bečki pravnik i jedan od glavnih reformatora Sveučilišta u Beču sredinom 18. stoljeća.[28] U slučaju javnog prava, od profesora ugarskih kraljevskih akademija znanosti, pa tako i one u Zagrebu, očekivalo se da koriste djelo *Pozicije o državnom pravu za uporabu bečkih studenata*.[29] Za Markovića se može tvrditi da je takve upute pratio, pa su maksime koje iznosi u svojim ispitnim tezama u skladu s javnim pravom iznesenim u Martinijevom udžbeniku. Temelj njihove pravne doktrine jest da je uspostava državne zajednice uvjetovana težnjom za sigurnošću pojedinaca ili manjih društvenih zajednica.[30]

---

[26] STRAUMANN 2003: 41–42.

[27] Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, RIIF-80-1612, adl. 7: Pavao Antun Marković, *Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversali et gentivm*, Zagrabiae, Typis Novoszeliansis, 1804 (dalje: *Tentamen publicum* 1804).

[28] *Ratio educationis* 1777: Sectio IV, Caput VI, 334. Institutioni huic primo curriculi Juridici anno (...) ita ut semestri primo Jus Naturae, publicum Universale, ac Gentium juxta *Positiones Cl. Martini*.

[29] Karl Anton von Martini, *Positiones de jure civitatis in usum auditorii Vindobonensis*, Vindobonae, Typ. Joann. Thom. nob. de Trattnern, 1768. (dalje: *Positiones* 1768).

[30] *Tentamen publicum* 1804: 1. Defectus plenae securitatis primis civitatibus originem dedit. Usporedi: *Positiones* 1768: Caput I, 8. Finem denique ciuitatis primarium ac proprium statuimus esse securitatem.

Usprkos naizgled vjernom parafraziranju Martinijeva autoriteta, formuliranje pravnih maksima koje su Markovićevi studenti branili putem javnih ispita također je ovisilo o njegovu osobnom odabiru. To se očituje i u odnosu prema jednom od antičkih uzora, u ovom slučaju Aristotelu. S obzirom na to da se u *Ratio educationis* Aristotelove filozofsko-pravne ideje ne navode kao relevantan izvor u pravnom obrazovanju, njihovu pojavu u Markovićevoj knjižici ispitnih pitanja treba usporediti s Martinijevim udžbenikom. Naime, u Martinijevu djelu Aristotelova je nauka o politici dovedena u pitanje jer je tek parcijalno rješavala pitanje formiranja državnih zajednica, zbog toga što prirodni instinkt čovjeka, prema Aristotelu, nije dovodio do odricanja od prirodnih prava čovjeka u svrhu sigurnosti i predavanja autoritetu, nego je naglašavao individualnu slobodu.[31]

Iako u Aristotelovoj ideji stvaranja društvenih zajednica Marković također uočava temeljne probleme, u njegovu se slučaju ne radi o direktnom preuzimanju teza iz Martinijeva djela. Na samom početku svoje knjižice, Marković navodi: „Dakle, ni udobnost života, ni nedostatak osnovnih sredstava, ni Aristotelov prirodni poredak – prema kojemu je vjerovao da su neki ljudi prirodno podložni drugima – niti, napokon, nasilje koje je izmislio Böhmer, ne mogu biti primarni uzroci stvaranja države. Samo sigurnost može biti uzrok i konačna svrha prema kojoj se glavari obitelji okupljaju u društvenu zajednicu“.[32] Osim što na ovaj način odstupa od Martinijeva autoriteta istaknutog u *Ratio educationis* i nudi vlastitu interpretaciju problema u Aristotelovoj političkoj filozofiji, Marković se istovremeno referira na ideje prosvjetiteljskog pravnog teoretičara, Justusa Henninga Böhmera (1674 – 1749) te ih odbacuje. Böhmerovu tvrdnju da građanin želi iskreno iskazivati poslušnost dokle god je ubrojen među podanike i dok se poštuje društveni ugovor Martini odbacuje kao neodrživu.[33] Stoga je maksima iznesena u Markovićevim pozicijama u skladu s takvim mišljenjem i odnosi se na nemogućnost da se vladara smijeni voljom podanika koji mu odbijaju prepustiti pravo zapovijedanja, odnosno vladanja, te ju kao takvu opisuje „nasilnim konstruktom“.

---

31 *Positiones* 1768: 8–9. Aristotelis recurrit ad naturae stimulos. At his tantum conueniunt societates minores et aequales extra ciuitatem positae.

32 *Tentamen publicum* 1804: 2. Non ergo vitae commoditas, non rerum sufficientium inopia, non ordo naturae ARISTOTELIS, vi cuius ille, alios aliis subjectos esse putabat, non denique, a BOEHMERO commenta violentia, pro causa primaria conditarum civitatum adstrui poterit. Sed Securitas duntaxat, est illa causa, atque finis primarius, propter quem patres familias in civiles societates coiverunt.

33 *Positiones* 1768: 112–113. Nec obloquaris cum BOEHMERO ciuem se tantum subiecisse, vt quamdiu subditorum numero continetur, sinceram obedientiam praestare velit. Nam promisit vtique societatem ciuilem, igitur hoc pactum seruare debet. Et quamuis, quod ille vrget, nullum inde fieri imperanti praeiudicium videatur, id tamen falsum est, siquidem imperans iure, quod in ciuem habet, inuitus priuaretur, praterquam quod etiam in turbetur vniuersorum, quo in istum emigrantem vtuntur.

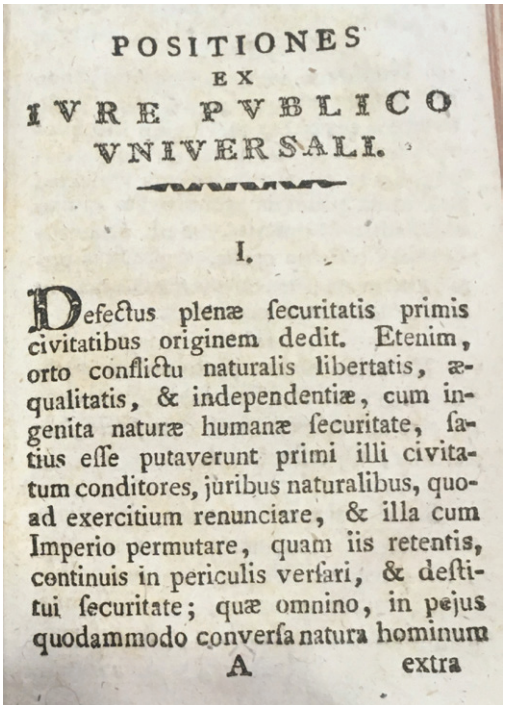
Neovisno o značajkama koje Martini i Marković dijele u odnosu prema Aristotelovoj političkoj filozofiji i javno-pravnoj teoriji Justusa Henninga Böhmera, na prethodnom je primjeru moguće uočiti da Marković u određenom smislu modificira sadržaj Martinijevih pravnih maksima. Uz implikacije koje takav postupak nosi za sadržaj znanja koje se prenosilo na pravnom studiju Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, potrebno je ukazati i na već istaknuti fenomen dijaloga s antičkim autorom. Iako u Martinijevim *Pozicijama iz državnog prava* nailazimo na reference na antičke autore, pri čemu se, uz Aristotela, posebice ističu Ciceronova djela, u tom su djelu sadržajno odvojeni od suvremenih prosvjetiteljskih autora te se ne koriste u svrhu potvrde ili opovrgavanja istih pravnih ideja. Za razliku od toga, Marković smješta Aristotela i Böhmera u jednak položaj kada je riječ o formulaciji temeljne javno-pravne ideje o društvenom ugovoru – usprkos tome što razmatranja obojice autora služe da bi se ukazalo na pogreške u njihovim konceptima stvaranja prvih državnih zajednica. Zbog toga je važno istaknuti da je antički autor, Aristotel, ovdje stavljen u isti kontekst s prosvjetiteljskim autorom poput Böhmera, te da se iz Markovićeve perspektive teoretska diskusija o javnom pravu odvija jednakopravno između antičke filozofije i suvremene pravne doktrine. Takav odnos prema političko-pravnim djelima autora od antike do 18. stoljeća kod Markovića potvrđuje usvajanje metode razmatranja ideja u njihovu razvojnom kontekstu, što je u skladu s intelektualnim naslijeđem prosvjetiteljstva.

Zaključak

Bilježnica *Apophtegmata*, nastala kao studentska vježba u pisanju Konstantina Farkaša, i tiskane pozicije iz javnog prava Pavla Antuna Markovića jasno svjedoče o živom utjecaju antičkih ideja i autora na svim razinama pravnog obrazovanja ugarskih studenata. Ovi dokumenti stoga potvrđuju paradigmu prema kojoj je prosvjetiteljstvo u velikoj mjeri bilo oblikovano filozofijom, ali i poetikom, poviješću te mitologijom klasične grčke i rimske civilizacije. Ipak, potrebno je istaknuti da se reference na antičke ideje prisutne u ova dva slučaja razlikuju prema svrsi i načinu na koji ih se dovodi u kontekst njima suvremenog pravnog obrazovanja. S jedne strane je razmjerno visoka zastupljenost antičkih autora u Farkaševoj bilježnici potvrda važnosti klasičnog znanja za stilsku i jezičnu komponentu visokog obrazovanja u ugarskom školskom sustavu. Emuliranje antičkih autora, u prvom redu Cicerona, bilo je neophodno za završetak pravnog studija i stjecanje kompetencija budućih pravnih stručnjaka. S druge strane, u smislu antičkih autora gotovo usamljena referenca na Aristotela u Markovićevom *Tentamenu* sugerira da u pravno-teoretskom pogledu utjecaj antičkih ideja nije bio presudan. Iz navedenog se može zaključiti da je antička komponenta na hijerarhijski višoj instanci i u akademski rafiniranim tekstovima počela izostajati.

Međutim, u tom odstupanju u učestalosti referenci na klasične autore između Farkaševe studentske „vježbe u pisanju“ i konačnog rezultata znanja stečenog na pravnom studiju u obliku Markovićevih javno branjenih ispitnih teza, značajna je kvalitativna razlika u načinu na koji ih se evocira u tekstovima. Dok se u Farkaševu slučaju ističe propedeutički karakter konzultiranja antičkih autora, u Markovićevoj se knjižici Aristotelova filozofija smješta u kontekst suvremene debate o javnom pravu. Stoga se ovdje predstavljenom analizom ne nastoji potvrditi već ustanovljena važnost antičkih autora i ideja na prosvjetiteljsku misao, nego ukazati na višeslojan odnos prema antici, koji je ovisio o stupnju školovanja, odnosno akademskoj razini na kojoj reference nastaju. Umjesto zaključka o smanjenom utjecaju antičkih autora, koji se javlja prelaskom iz sfere školovanja u stručno problematiziranje polja javnog prava, potrebno je istaknuti važnost izvora poput Farkaševe bilježnice i Markovićevih ispitnih pozicija kao referentnih točaka za razumijevanje odnosa prema antici. Naime, uspostavljeni kanon prosvjetiteljskih autora često zanemaruje prisutnost antičkih pisaca te utjecaj njihovih ideja.[34] Stoga se analizom ovih izvora ukazuje na njihovu različitost u diskursu i načinu evociranja antičke misli, ali i ističe njihova važnost kao marginalnih tekstova, čiji sadržaj raslojava općenito prihvaćenu sliku dijaloga s antičkim autorima u razdoblju kasnog prosvjetiteljstva.

[34] MONTOYA 2021: 910.

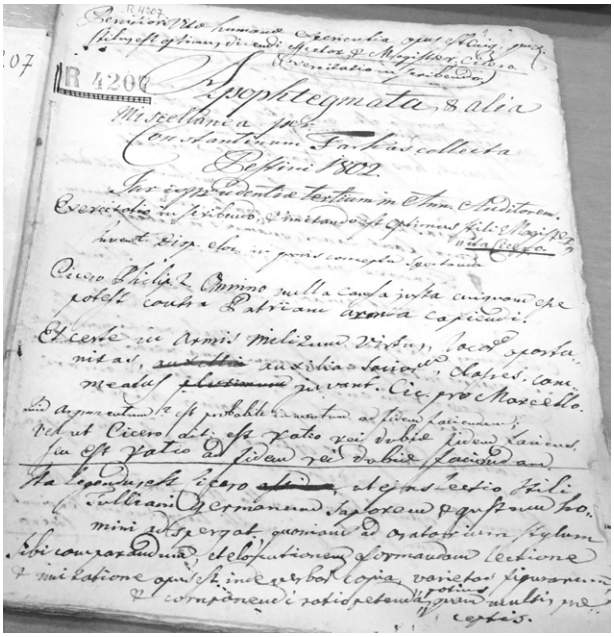
POSITIONES
EX
IVRE PVBLICO
VNIVERSALI.

I.

Defectus plenæ ſecuritatis primis civitatibus originem dedit. Etenim, orto conflictu naturalis libertatis, æqualitatis, & independentiæ, cum ingenita naturæ humanæ ſecuritate, ſatius eſſe putaverunt primi illi civitatum conditores, juribus naturalibus, quoad exercitium renunciare, & illa cum Imperio permutare, quam iis retentis, continuis in periculis verſari, & deſtitui ſecuritate; quæ omnino, in pejus quodammodo converſa natura hominum

A extra

Prilog 1. Prva stranica ispitnih pozicija iz općeg javnog prava P. A. Markovića

R 4206

Apophtegmata & alia
Miscellanea
Constantini Farkas collecta
Pestini 1807

Prilog 2. Naslovna stranica bilježnice K. Farkaša Apophtegmata & alia Miscellanea

Bibliografija

Izvori

Cicero: de Officiis I. *The Latin Library* https://www.thelatinlibrary.com/cicero/off1.shtml#13 (posjet 29. 10. 2025.).

MARTINI, Karl Anton von. 1768. *Positiones de jure civitatis in usum auditorii vindobonensis*, Vindobonae, Typ. Joann. Thom. nob. de Trattnern.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, R 4207: Konstantin Farkaš. 1802. *Apophtegmata & alia Miscellanea per Constantinum Farkas collecta*. Pestini.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa i starih knjiga, RIIF-80-1612: Pavao Antun Marković. 1804. *Tentamen publicum ex ivre pvblico vniversali et gentivm*. Zagrabiae, Typis Novoszeliansis.

Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas. 1777. Vindobonae, Typ. Joann. Thom. nob. de Trattnern.

Literatura

CUVAJ, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, knj. 1. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.

DOBRONIĆ, Lelja. 2004. *Zagrebačka akademija – Academia Zagrabiensis. Visokoškolski studij u Zagrebu od 1633. do 1874*. Zagreb: Dom i svijet.

GOULBOURNE, Russell. 2016. Voltaire's Socrates. U *Socrates from Antiquity to the Enlightenment*, ur. Michael Trapp, 229–247. London – New York: Routledge.

GÖNCZI, Katalin. 2008. *Die europäischen Fundamente der ungarischen Rechtskultur. Juristischer Wissenstransfer und nationale Rechtswissenschaft in Ungarn zur Zeit der Aufklärung und im Vormärz*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

HORBEC, Ivana, Maja MATASOVIĆ, Vlasta ŠVOGER (prir.). 2017. *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Zakonodavni okvir*, knj. 1. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

HORBEC, Ivana. 2009. „Učiti administraciju": školovanje javnih službenika u 18. stoljeću. *Hrvatska javna uprava* 9/4: 1011–1055.

MARSHALL, P. J. 1998. Introduction. U *The Oxford History of the British Empire. The Eighteenth Century*, ur. P. J. Marshall, 1–27. Oxford: University of Oxford Press.

MACGREGOR MORRIS, Ian. 2016. The refutation of democracy? Socrates in the Enlightenment. U *Socrates from Antiquity to the Enlightenment*, ur. Michael Trapp, 209–227. London – New York: Routledge.

MODRIĆ-BLIVAJS, Dunja. 2007. Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine. *Povijesni prilozi* 32: 209–221.

MONTOYA, Alicia C. 2021. Enlightenment? What Enlightenment? Reflections on Half a Million Books (British, French and Dutch Private Libraries, 1665–1830). *Eighteenth-Century Studies* 54/4: 909–934.

PAVIĆ, Željko (ur.). 1996a. *Pravni fakultet u Zagrebu 1776. – 1996. Prilozi za povijest Fakulteta,* knj. 1. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.

PAVIĆ, Željko (ur.). 1996b. *Pravni fakultet u Zagrebu 1776. – 1996. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta,* knj. 2. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.

PAVIĆ, Željko (ur.). 1996c. *Pravni fakultet u Zagrebu 1776. – 1996. Nastavnici fakulteta*, knj. 3. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.

SHEK BRNARDIĆ, Teodora. 2015. The Enlightenment's Choice of Latin: the Ratio educationis of 1777 in the Kingdom of Hungary. U *Latin at the Crossroads of Identity: The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*, ur. Gábor Almási i Lav Šubarić, 119–151. Leiden: Brill.

STRAUMANN, Benjamin. 2003. Oikeiosis and appetitus societatis. *Grotiana* 24–25: 41–66.

SZABADFALVI, József. 2010. The Beginnings of Hungarian Legal Philosophical Thinking. *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy* 96: 337–347.

SZILÁRD TAR, Attila. 2017. Die ungarischen Rechtsakademien in den 1850er-Jahren. U *Die Thun-Hohenstein'schen Universitätsreformen 1849–1860. Konzeption – Umsetzung – Nachwirkung*, ur. Christoph Aichner i Brigitte Mazohl, 222–239. Beč – Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

ŠVOGER, Vlasta. 2023. Prema modernom hrvatskom školstvu: reforme u dugom 19. stoljeću i uloga hrvatskog jezika. U *Hrvatski jezik. Povijest i uloge nastavnog predmeta*, ur. Ana Ćavar i Lahorka Plejić Poje, 13–33. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.

Antiquity in Legal Studies in the Early 19th Century – from Students' Notes to Examination Theses of Zagreb Professors

The influence of ideas stemming from classical antiquity on Enlightenment philosophical and legal thought was also reflected in the works of professors of the Royal Academy in Zagreb, who, at various stages of their education and academic careers, referred to authors of classical Greek and Roman thought. This paper analyzes the notes of Konstantin Farkaš taken during his legal studies in Pest, and the published examination theses of professor Pavao Antun Marković. Based on these documents, one can observe the influence of ancient ideas on legal education in Hungary during the early 19th century. However, this influence was not uniform and varied depending on the source material: Farkaš's notes contained a significantly higher number of references to ancient authors, while in Marković's case, these references were placed within the context of contemporary critical debates on public law. Therefore, this paper contextualizes and presents such relationships in light of modern understandings of the connection between antiquity and the Enlightenment. Furthermore, it argues that texts such as these,

in addition to the established Enlightenment canon, should also be investigated in order to fully understand the intellectual phenomena of the period.

Key words: legal studies, antiquity, Enlightenment, the beginning of the 19th century, Royal Academy in Zagreb

Ključne riječi: pravni studij, antika, prosvjetiteljstvo, početak 19. stoljeća, Kraljevska akademija u Zagrebu

Zrinko Novosel
Hrvatski institut za povijest
Opatička ulica 10
10000 Zagreb
zrinkonovosel@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI
57
Broj 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2025.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 57, broj 2

Izdavač / Publisher
Zavod za hrvatsku povijest
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest
FF press

Za izdavača / For Publisher
Domagoj Tončinić

Glavni urednik / Editor-in-Chief
Filip Šimetin Šegvić

Gostujući urednici / Guest editors
Teodora Shek Brnardić, Zrinka Blažević, Filip Novosel, Iva Mandušić, Marta Jurković

Izvršni urednik / Managing editor
Zvjezdana Sikirić Assouline

Zamjenik glavnog urednika / Assistant Editor-in-Chief
Luka Špoljarić

Uredništvo / Editorial Board
Inga Vilogorac Brčić (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Martin Previšić (suvremena povijest/contemporary history), Tvrtko Jakovina (globalna povijest/global history), Silvija Pisk (zavičajna povijest/local history), Tomislav Galović (pomoćne povijesne znanosti/auxiliary sciences of history)

Izvršni urednik za međunarodnu komunikaciju / Executive editor for international communication
Nada Zečević

Urednik recenzija / Review Editor
Kornelija Jurin Starčević

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council
Denis Jevgenjevič Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Jakub Beneš (London), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Hannes Grandits (Berlin), Kateřina Horníčková (České Budějovice / Olomouc), Catherine Horel (Pariz), Angela Ilić (München), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Lyubomirova Ognyanova-Krivoshieva (Sofija), Axel E. W. Müller (Leeds), Beata Możejko (Gdanjsk), Géza Pálffy (Budapest), Zlatko Pleše (Chapel Hill), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Alexios G. C. Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Zrinka Stahuljak (Los Angeles), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana), Andrea Vanina Neyra (Buenos Aires)

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant
Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year
Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at: Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“ http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

Financijska potpora za tisak časopisa / The journal is published with the financial support by:
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Jure Trutanić (hrvatski / Croatian)
Tomislav Brandolica (engleski / English)

Korektura / Copy editing
Marta Janković

Ilustracija na naslovnici
Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak" http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp

The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific journals of Croatia http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp